

АВТОРСКО ПРАВО И СВОБОДНО ИЗПОЛЗВАНЕ В ПРЕПОДАВАТЕЛСКАТА ДЕЙНОСТ

Увод

През последните години се наблюдава активна дигитализация на обучителните и образователните процеси. Причините за това са много, но един от фактори, които обуславят това развитие е все по-лесният, бърз и качествен достъп до информация. На свой ред, безпрепятственият достъп до информация и дигитализацията на образователния процес, освен много възможности, създават и много предпоставки за проблеми. Които проблеми са основно от правно естество и са пряко свързани с авторските права. В образователните процеси авторското право е това, което стои в епицентъра на обучителното и учебното съдържание. То е пряко обвързано със заслуженото признаване на усилията на преподавателя да създаде качествено съдържание от една страна. От друга страна е средство за нормативно регулиране на използването на източници на информация и тяхното надлежно посочване, с цел спазване на научната и преподавателската етика. От която и страна на монетата да се погледне, авторското право е ядрото, около което знанието и съдържанието, което води до формирането му, се изграждат.

Обект на настоящия доклад е авторското право в образованието.

Предмет са изискванията за спазване на авторските права и свободното използване на авторскоправно съдържание.

Целта е да се даде синтезирана информация за възможностите за свободно използване на информация, при спазване на авторските права.

Целта е постигната с изпълнението на няколко задачи. Първата задача е да се представят нормативно разписаните дефиниции, условия и срокове за закрила на авторските права. Втората задача е да се представи доктрината за свободно използване. Третата задача е да се анализират условията, при които могат да се използват произведения с авторскоправна закрила, без да се нарушават законните права на авторите.

Същност на авторското право

Авторското право е обект на художествената собственост, дял от интелектуалната собственост. То закриля обектите на литературата, науката и изкуството. Изискването към закриляните обекти е да са резултат от творческа дейност и да са обективизирани в

каквато и да е форма. Съответно, законът не закриля самата идея, която стои зад един обект, а материалната форма, под която е създадена тази идея. Ако се изходи от дефиницията на произведенията, които са обект на авторско право, правата на преподавателите се закрилят в частта разглеждаща литературните произведения. Там е изрично посочено, че закриля получават „произведения на научната и техническата литература, на публицистиката и компютърни програми“. Създаваните от преподавателите материали за обучение са именно произведения на научната и техническата литература.

Авторското право е притежание на автора на едно произведение. А за автор се приема лицето, в резултат на чиято творческа дейност е създадено произведението.

То възниква автоматично, с акта на създаване на произведението и не се изискват никакви конкретни дейности или действия от формално естество, за първоначална верификация. В това число не се изисква регистрация, уведомяване, деклариране или друго. Срокът на закриля е с продължителност живота на автора и 50г. след неговата смърт.

Авторското право предоставя на автора два вида права: неимуществени и имуществени. Неимуществените се дефинират още като морални права и са свързани с правото на автора да бъде посочен като такъв и да взема решения касаещи целостта на произведението, неговото съдържание или като цяло използването му. Неимуществените права са неотчуждими. Имушествените права са свързани в общия им вид с правото на автора сам да използва произведението или да разреши, съответно да забрани, използване на това произведение от трети лица. Особеното тук е, че тези права не се простират в случаите посочени в закона като част от свободното използване. Имушествените права са отчуждими.

Бернска конвенция- първоизточник на авторско правна закриля

Бернската конвенция е основополагащ документ що се касае авторското право. Подписана е през 1886г., а България се присъединява през 1921г. Конвенцията е първият международен договор в исторически план, който регламентира авторските права. Поради тази причина се използва и като фундамент, върху който се изграждат законодателствата на страните- членки. Тя очертава в общи линии определения и изисквания касаещи закрилята на авторските права. Задава рамките, в които трябва да се случва закрилята, както и посочва минимума права, които трябва да се предоставят на притежателите на авторскоправно съдържание. Освен, че определя обектите на закриля, условията, начините и правата, тя задава и основните изключения от авторските права.

Бернската конвенция допуска определени ограничения и изключения по отношение на имуществените права. Имушествените права са едната страна на авторските права и касаят, както и името подсказва, икономическите, материалните права. Другата страна на монетата са моралните права, които не могат да бъдат отменени и са безусловни. Основно морално право на автора е да бъде посочен като такъв. От тази гледна точка, Бернската конвенция не дава възможност за налагане на изключения. За сметка на това, изключения и ограничения от имуществените права са възможни и именно това е изключението, която може да се използва за образователни и обучителни нужди. Тези ограничения и изключения позволяват, в някои конкретно посочени случаи, защитени при други условия произведения да бъдат използвани без разрешение на носителя на авторското право и без съответно заплащане на обезщетение. Текстовете, които касаят този въпрос са разписани в чл.9, чл.10 и чл.11 на Конвенцията. Извън тези случаи, зависи от националните законодателства как ще се оформи така нареченото „свободно използване“.

Важно е да се уточнят тези текстове и да се направи аналогия с посочените в българското законодателство случаи. Това би позволило редуциране на възможността за погрешно разбиране и нарушаване на авторските права.

Така например чл.10 посочва изрично, че едно произведение може да се използва безплатно с цел цитиране, при посочване на източника или автора и с илюстративна цел, за нуждите на обучението. За всеки един акт, който се вписва в свободното използване има специфично описани положения, които е необходимо да се спазват. При използване на произведение е задължително да бъде цитират оригиналният източник и носителят на авторските права. Това е първото и най- важно условие. Второто е свързано с обема, който ще се използва от произведението. Той не трябва да надвишава разумните граници и да оправдава целта, за която се използва. В Бернската конвенция не е предвидено страните членки да ограничат или изобщо премахнат свободното използване. То трябва да бъде налично, макар и в минималния изискуем обем, така както е описан в чл. 9, 10 и 11 на Конвенцията.

Закон за авторското право и сродните му права

Българското законодателство, стъпвайки на постулатите в Бернската конвенция, посочва от своя страна по- разширен списък с изключенията от авторско правна закрила. От една страна директно са посочени обекти, които не се закрилят, а това са всички нормативни, законови и подзаконови държавни актове с техните преводи; идеите и концепциите; фолклорните творби и всичко, което може да се дефинира като факти,

новини, данни, сведения. Тези обекти могат да се използват свободно, тъй като не подлежат на авторскоправна закрила. В тази посока, преподавателите могат свободно да използват обекти, които биха се класифицирали като факти, новости, данни, сведения, концепции, идеи, нормативни актове. Важно е да се направи едно специално уточнение, което да се подчертае с много дебела черта- авторскоправна закрила получава конкретния израз на идея, а не самата идея. Кое дава известна свобода, защото идеята може да се претвори, промени, да се „облече“ условно в нови изразни средства и да се превърне в нов обект на интелектуална собственост и в частност, на авторското право. От друга страна, в закона са посочени конкретни актове които се вписват в правилото за свободно използване на произведения. Този вид използване може да се случи свободно при две условия- да не уврежда правата и интересите на автора и да не възпрепятства нормалното използване на обекта на закрила. Списъкът с използване на защитени произведения без изричното съгласие на автора и без заплащане на възнаграждения е немалък и представлява една доста по- конкретна и разширена версия на това, което Бернската конвенция залага в своите редове. Могат да се изведат няколко конкретни текста, които касаят преподавателите и образователните нужди. Първият е свързан с използване на цитати от произведения, с посочване на автора и източника. Поставеното ограничително изискване е обемът на цитата да е оправдан от целта. Вторият текст касае използване на части от произведение с цел анализ, коментар, научно изследване, за образователни или научни изследвания, при условие, че се посочат източника и автора. Третият текст касае публичното представяне на произведения, в учебни и/или образователни заведения, но при изричното условие това представяне да не е обвързано с парични постъпления за представящия, както и да не се таксува публиката. Четвърти текст, имащ отношение към учебната и образователната дейности, разрешава използване на произведения в учебни и/или образователни заведения, с учебна цел. Този текст най-точно и конкретно засяга въпроса за свободното използване за целите на образование и на преподавателите като преки ползватели. Основният момент тук, който е разписан в закона и на който трябва да се обърне особено внимание е, че в случай на наличие на технически средства за защита върху едно произведение, включително т.нар. водни знаци, макар и използването да се вписва в теорията за свободно използване, техническите средства следва да не се възпрепятстват, премахват и/или игнорират, тъй като това е нарушение на авторските права.

Авторски права върху произведения създадени от преподаватели, при трудови правоотношения

Извън темата за свободното използване, съществува една друг съществен въпрос. Той касае авторските права върху произведения създадени от преподаватели, за целите на извършване на тяхната преподавателска дейност. Реално, всички произведения, които преподавателите създават за използване в образователния и обучителния процес, са създадени в процеса и по отношение на техните работни задължения. В закона изрично са разписани текстове, които засягат конкретно произведенията създадени във връзка с трудово или служебно правоотношение. Чл.41 на Закон за авторското право и сродните му права посочва, че „авторското право върху произведение, създадено в рамките на трудово или служебно правоотношение, принадлежи на автора, освен ако в този закон не е предвидено друго.“ Преподавателят има право да се нарича автор и да постави своето име върху произведението, било то под формата на план-конспект, урок, презентация или друго, използвано с процеса на преподаване. Той има чисто моралното право да се нарича автор. Едновременно с това, в ал.2 на същия този член, се посочва, че „работодателят... има изключително право без разрешение на автора и без заплащане на възнаграждение, доколкото в трудовия договор или в акта за назначаване не е уговорено друго, да използва така създаденото произведение за свои цели.“ Съответно, учебното заведение може да се възползва от материалните права и да разполага с тях по начин, който счете за подходящ. Как ще се тълкуват и какво приложение ще имат тези текстове, зависи от това какви са текстовете заложи в документа, с който се регламентират отношенията между преподавателя и образователната институция.

Необходимост от постулатите за свободно използване

Свободното използване е противотезест на монополността на авторските права и тяхното ограничаващо естество. Позволява постигане на „равновесие между интересите на създателите и потребителите на творческо съдържание“¹. То позволява да се осигури свободен достъп и експлоатация на закриляни обекти, когато това използване е важно и/или необходимо. Важността, произтича от това, че използването по конкретен начин на различни обекти с авторскоправна закрила, води до възможност е своего рода стъпало за развитие на литературата, науката и изкуството. Необходимостта произтича от потребността едно произведение да бъде използвано некомерсиално, за нуждите на обучение, образование, свободно изразяване или с научни цели. Достъпът и възможността за използване на чуждите материализирани идеи дава един тласък, една

¹ Цакова, В. (2017). *Приспособяване на авторското право и сродните му права към цифровия единен пазар за Европа*. Научни трудове на УНСС, том 2/2017, (61-90)

основа, база върху която да се стъпи за развиване, дообогатяване, създаване на новости в литература, науката и изкуството. В тази посока, свободното използване на защитени произведения е лост за осигуряване на естествено научен и културен прогрес, който да е в полза на общественото благо.

В „Наръчник по авторско право и сродни проблеми за библиотеките“² също е изложено сходно мнение на съставителите. В него става въпрос за „препятствията към достъпа до знание“ и за „прегради (които) възпрепятстват развитието на научното общество с всичките му предимства“. В този аспект, осигуряването на възможност за свободно ползване, било то и в конкретно посочени от закона случаи, особено що се касае образованието, осигурява възможност за представяне на едно качествено и адекватно съдържание.

Тристепенен тест

Когато има породени съмнения относно легитимността на свободното използване на произведения от трети лица, е препоръчително да се приложи тристепенния тест, залегнал още в текстовете на Бернската конвенция. Това е важен елемент от свободното използване на произведение от гледна точка на това, че служи като средство за определяне на вида на използването и вписването му в дефиницията за „свободно използване“. Този тест е в отговор на нуждата, както Геигер и Сенфтлебен³ посочват, да се постигне баланс между авторските права от една страна и социалните, културните и икономическите обществени интереси, от друга. Той е своеобразен инструмент, който позволява, отново според тези автори, да се постигне гъвкавост на авторскоправната система, независимо дали става въпрос на международно или на национално ниво.

В своята същност, тристепенната проверка включва три текста от Бернската конвенция, които са пренесени и в националните законодателства на страните членки, в това число и в българското. Първата стъпка е посоченият в чл. 9 (2) текст. Този текст гласи, че свободното използване може да се случи „при определени случаи“. Тълкуването на текста в доклад на Фиксор⁴ дава ясно да се разбере, че определените

² Достъпно на: https://www.lib.bg/publish/drugi/Hanbook_Copyright_bg.pdf

³ Geiger, C., Gervais, D.J., Senftleben, M. (2014). *The Three-Step-Test Revisited: How to Use the Test's Flexibility in National Copyright Law*. American University International Law Review, Vol 2, Issue 3, 581-626

⁴ Ficsor, M. (2012). *Copyright, Balancing of Interests, and Developing Countries*. First WIPO Interregional Meeting on South-South Cooperation on Intellectual Property (IP) Governance; Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore (GRTKF); and Copyright and Related Rights, 8-10 August

случаи са ограничени до това, което изрично е посочено в релевантните текстове на Конвенцията. Втората стъпка е свързана с текста „при условие.... че не е възпрепятствано нормалното използване на произведението“. Фиксор подчертава, че нормалното използване е всяко използване, при което притежателят на права извлича стойност или получава материална облага. Тоест изискването е свободното използване да не е пречка авторът да получава законно регламентирани и полагащите му се възнаграждения от експлоатация на неговото произведение. Третата стъпка се отнася до това, да се провери използването да „не накърнява необосновано законните интереси на автора“. В този контекст, свободното използване не трябва да е в контраверсия на моралните и материалните авторски права.

Разрешен обем за използване

Ако се стъпи на основата на това, че голяма част от страните в света са членове на Бернската конвенция за защита на авторските права и се приеме, че в по-голямата си част законодателствата в областта имат общоприети основни текстове, то може да се изведе от практиката и разписаните правила на различни научни институции по света, ориентир за обем от произведението, който обем е допустим при свободно използване. В общи линии използваното количество от едно произведение трябва да се вписва в определението за „кратък откъс“. За кратък откъс се приема обем от до 10% от произведението. Когато става дума за книга, се приема, че краткият откъс съставлява не повече от една цяла глава от нея. В случаите на използване на периодични издания, допустимият за свободно използване обем е една статия. За сборни произведения, като енциклопедии, справочници, антологии, речници, библиографии, се допуска използване на един запис. Когато не може реално да се определи ясната граница между записите, тогава се приема да се използва обем, който се простира до конкретните нужди и в рамките на конкретните цели.

Заклучение

Достъпът до информация днес е по-лесен от когато и да било. Кое е в реална полза за преподавателите. Този улеснен достъп позволява достъп до качествена и достоверна информация, която да се използва за образователни и обучителни нужди. Но използването на чуждо съдържание и на чужди произведения на науката, литературата или изкуството, не е лесна задача. Напротив, това е сложна задача, в която има важна неизвестна и тя се нарича авторско право. Авторското право е важен елемент поради

факта, че то е свързано както с източниците на информация, които се използват от преподавателите, така и крайният информационен продукт, който преподавателите предават и представят. То е двигателна сила за развитие на науката, изкуството и културата, като едновременно с това е своеобразно средство за отдаване на признателност към създателите на произведения и на съдържание като цяло. В това отношение е важно като стожери на науката и научната дейност да познават постулатите на авторското право, разписани в релевантните нормативни актове. По този начин те биха били запознати както със своите задължения по опазване на чуждите авторски права, така и със своите права като автори, но и с възможностите за свободно използване, без накърняване на чужди права и интереси.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бернска конвенция за закрила на литературните и художествените произведения
Berne Convention for Protection of Literary and Artistic Works
2. Закон за авторското право и сродните му права
Zakon za avtorskoto i srodnite mu prava
3. *Наръчник по авторско право и сродни проблеми за библиотеките*. Достъпно на:
https://www.lib.bg/publish/drugi/Hanbook_Copyright_bg.pdf, [09.04.2022]
Naruchnik po avtorsko pravo i srodni problem na bibliotekite. Retrieved on
09.04.2022 from https://www.lib.bg/publish/drugi/Hanbook_Copyright_bg.pdf
4. Цакова, В. (2017). Приспособяване на авторското право и сродните му права към цифровия единен пазар за Европа, *Научни трудове на УНСС*, том 2/2017, (61-90)
Tzakova, V. (2017). *Prisposobyavane na avtorskoto pravo i srodnite mu prava kam tzifroviya edinen pazar na Evropa*. Nauchni trudove na UNSS, tom 2/2017, (61-90)
5. American University Library, *What Faculty Need to Know About Copyright for Teaching*, 2010
6. Carson, B.M.. (2018). *Legally Speaking - Copyright and For-Profit*. Educational Institutions, Against the Grain, vol.20, Issue 1, 58-61
7. Di Valentino, L. *Review of Canadian University Fair Dealing Policies* (2013). FIMS Working Papers. Retrieved on 09.04.2022 from <https://ir.lib.uwo.ca/fimswp/2>
8. Ficsor, M. (2012). *Copyright, Balancing of Interests, and Developing Countries*. First WIPO Interregional Meeting on South-South Cooperation on Intellectual Property (IP) Governance; Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore (GRTKF); and Copyright and Related Rights, 8-10 August

9. Geiger, C., Gervais, D.J., Senftleben, M. (2014). *The Three-Step-Test Revisited: How to Use the Test's Flexibility in National Copyright Law*. American University International Law Review, Vol 2, Issue 3, 581-626
10. Geigar, C., Senftleben, M., *Understanding the "three-step test"*. Retrieved on 09.04.2022 from https://www.researchgate.net/publication/298519957_Understanding_the_three-step_test
11. Noel, v., Snel, J. *Some Key Questions & Answers for Teachers 4th edition*. Retrieved on 10.04.2022 from https://cmec.ca/Publications/Lists/Publications/Attachments/291/Copyright_Matters.pdf
12. United Kingdom Intellectual Property Office (2014). *Exceptions to Copyright: Education and Teaching*. Retrieved on 09.04.2022 from https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/375951/Education_and_Teaching.pdf
13. Xalabardar, R., *Limitations and Exceptions in Copyright Law for Educational and Research Activities*. Retrieved on 09.04.2022 from https://www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/ompi_da_sdo_19/ompi_da_sdo_19_education.pdf